

Országh

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LI. évfolyam.

Május—Junius

3. füzet.

Berde Mózsza életfilozófiája.¹

Irta: Vári Albert.

Vannak nevek, melyek az időnek emésztő hatalmával diadalmasan küzdenek meg, amelyek a történelem izzó kohójából megifjodva, megizmosodva és megacélosodva kerülnek ki, amelyek a mulandóság tisztító tüzén keresztülmenve, élő eszmévé finomodnak s az örökkévalóság halhatatlan kincseivé válnak. Magasanjáró eszmények gyanánt fénylenek előttünk az ilyen történelmi nevek, világosságot árasztva, gondolatot kölcsönözve, élettendületet adva s biztos utat mutatva a lét örök nagy céljai felé. Nem az eseményeknek gyors hullámozása s egyik a másikra torlódása, nem is a történelemnek törvényszerűsége és vas következetességű logikája az, ami reánk nézve értékessé teszi a múltat, hanem azok a nevek, amelyek egyéniségük bélyegét rányomták az egyes korokra s a személyiség alkotó erejénél fogva, mint fénylő napok az örökkévalóság egén, ma is vonzanak s áldást árasztanak. Megismerni a múltat, behatolni a történelem szellemébe, vizsgálni és fölfedezni azokat a titkos rugókat, amelyek az egyes eseményeknek okozói voltak, mind szép és dicséretreméltó törekvés. De követni a múlt eseményei közül kiemelkedett alakokat, az ő szellemüket magunkba szívni, az ő életüket tovább folytatni, az ő eszményeiket megvalósítani: ez az életnek igazi útja s az örök fejlődésnek biztosítéka. Szóval a történelem áldásai, nagy tanúságai, semmivel nem helyettesíthető értékei ama nagy történelmi nevek csatornáin sugároznak át a múltból a jelenbe s innen a jövőbe. Általuk lesz a múlt a jelennek alapja s a jövőnek irányítója. Ilyen világító szövétnek, ilyen tette keltő történelmi hatalom, ilyen áldást árasztó csatorna a *Berde Mózsza* neve is.

Megnyílik egy pillanatra előttem a mi egyházunk szép, küz-

¹ Kolozsvárt 1916 április 15-én, az unitárius kollégium dísztermében rendezett Berde-emlékünnepen tartott felolvasás.

delmes, de dicsőséges múltjának a kapúja. Megjelennek lelkem előtt azoknak az ősöknek a szellemei, akiknek képei e falakat is ékesítik s kívülök még oly sokan, akik anyagi és szellemi erejükkel, annak mértéke szerint építették a mi lelki Sionunkat. Olyan sokan vannak. Hisz e kicsiny egyház történelme nem áll egyébből, mint a szellemi és anyagi áldozatok szakadatlan láncolatából. Mindenik oly szép s oly kívánatos volna előtte megállani s lelke alkotó tényezőit elemezni. De a nagyok között is az első hely *Berde Mózsát* illeti meg. Nem úgy, mintha az ő neve árnyékot vagy homályt borítana a többiére, hanem ellenkezőleg, ő a többi-től s a többi is ő tőle kap fényt és dicsőséget.

Ha az életben elért külső sikereket tenném az ember érték-mérőjévé, ha a munka és szorgalom eredményében keresném a nagyságot: *Berde Mózsá* ebben az esetben is a legelső sorában van. Hiszen tudjuk, hogy az egyszerű háromszéki székely fiú előbb mint követ, majd mint miniszteri tanácsos, válságos és súlyos időkben szép szerepet kapott és töltött be hazája és nemzete boldogításában; azt is tudjuk, hogy ő az ismeretlenség homályából kiemelkedve, Erdély legjelesebb embereinek és családjainak meghitt és bizalmas tanácsadója lett; azt is tudjuk, hogy munkásságát olyan szép siker koronázta, hogy több mint másfélmillió koronát hagyhatott végrendeletében jótékony célokra. De én az ember igazi értékét nem ezekben a külsőségekben keresem. Ezek csak járulékok, amelyek az élet fölszínét mutatják. Csalóka színek, amelyek káprázatba ejtenek. Mellékvágányok, amelyek az igazi céltól félrevezethetnek. Ezekkel, vagy ezek nélkül az ember egyaránt lehet nagy, mert a nagyság igazi alapja, az emberi életnek valódi értéke ott van a lélek mélységében. Mint a tengerek mélysége termi az igazi drágagyöngyöket s az a külső szín, amit mi első pillantásra látunk, nem maga a tenger, mert annak küzdő, versenyző, tülekedő élete a láthatatlan mélységben játszódik le: úgy a valódi embert nem biológiai, nem gazdasági s nem is szociális tényezők alkotják. Le kell szállanunk a lélek titkos mélységeibe s onnan kell fölszínre hoznunk azokat a valódi gyöngyöket, amelyek a nagyság igazi alapját teszik s amelyek az élet minden külső változásaiban egyforma értékkel bírnak.

Én tehát ma, amikor Berde Mózsáról emlékezem, nem azt a törpe, zömök természetű alakot kívánom itt bemutatni, aki mindig

gyors léptekkel jár-kelel az utcán s kézemelintéssel jobbra-balra köszön a nagyszámu ismerősöknek s kék szemének fürge tekintéte gyorsan hordozza végig az utcán Nem is annak a 78 évre terjedő életpályának, amely olyan gazdag volt fényes és nagy sikerekben, a külső kereteit kívánom ismertetni. Nem is a szégenységből dúsgazdagságra emelkedett egyházi jóltevő érdemeit kívánom méltatni. Én alászálllok a lélek végtelen mélységeibe s onnan hozom fel azokat a gazdag kincseket, amelyeket életében annyira rejtegetett s amelyeket akkor nem is tudtunk méltányolni, de amelyek halála után annál magasabbra emelik nevét és emlékéte. A léleknek eme kincseiből kívánom egybeállítani azt az életfilozófiát, amely *Berde Mózsának* halhatatlanjaink Pantheonjában is az első helyet biztosította.

A *Berde Mózsa* lelki világát a legjobban jellemzi s életfilozófiáját a legtisztábban megvilágítja az a *cél*, melyet maga eléb tűzött. Ezt ő maga így fejezte ki: „Egész életemben, úgyszólván gyermekségem óta, egy szent célért küzdöttem.“ „Egyházunk s ebben székely nemzetünk élvezni fogja sok gonddal ápolat munkám gyümölcset.“¹ Egy *szent* célja volt tehát egész életében: hogy szolgálja egyházát, a székely népet s ezáltal az emberiséget. Mennyire fölülemeli ez a célkitűzés az önzés ama szűk határain, amely az emberi munka, szorgalom és törekvés határait az egyéni haszon szűk korlátai közé szorítja! És mennyire felülemeli azokon, akik az élvezetekben s a testi gyönyörűségeben keresik és találják az élet célját! Megfelekedezni önmagunkról s egész lényünket átadni egy szent és komoly célnak; sokszor gúny és neveltség tárgyává lenni, rongyosan járni s önmagunktól minden élvezetet megvonni azért, hogy lemondásunk és önfeláldozásunk gyümölcset a közjó oltárára tegyük: kell-e, lehet-e ennél ideálisabb gondolkozás s az altruizmusnak ennél magasabb megnyilvánulása?

Berde Mózsát életében sokan földhözragadt, önző és anyagiás embernek tartották. Hát igaz, hogy ő nem volt az üres elméleteknek, a nagyhangu frázisoknak, a mellveregető hazafiságnak embere. Ő teljes mértékben a *gyakorlat* embere volt. Szerette a földet, amelyen élünk, járunk. Jól tudta, hogy munkánkat e földön

¹ Berde Mózsa életrajza. Irta: Benczédi Gergely. Kiadta: Az Unitárius Egyház. 61. l.

kell végeznünk, emberi hivatásunkat itt kell betöltenünk. Az üres fellengzés, a légvárac építése távol volt lelki világától. Biztos alap nélkül nem rakott falakat. Reá is valóban talált az, amit Széchenyi grófról mondott egyik jellemzője, hogy „gyakorlati lelke oly földszagú volt, mint a friss szántás; gondolataiból s gondoljaiból kenyérillat áradt, de azért épp úgy érezte az erős életnek azt a másikat, nem kenyér-, de lélekilletéti szükségletét¹. Jól tudta, hogy az anyagi világ és a szellemi haladás között szoros kapcsolat van. Az elsőt soha annyira nem bálványozta, hogy az utóbbiról megfeledkezett volna. Szerette a pénzt, de azt sohasem tekintette élete céljának, hanem hathatós és nélkülözhetetlen eszköznek nagy, nemes és eszményi célok megvalósítására. Az, amit életében, rejtett szándékai miatt nála sokan anyagimádásnak tulajdonítottak, halála után, céljai világosságajövetele után magasan szárnyaló, ideális gondolkozásnak bizonyult. Olyan volt a Berde földhözragadottsága, mint mikor a szobrász állandóan lelkében forgatja a durva anyagot s a festő órák hosszat áll a kifeszített vászon előtt, mert érzi, tudja, hogy lelke nagy eszményét csak ezeken által s ezek segítségével valósíthatja meg. Anyagi eszközök által szellemi javulást, szellemi fejlődést, vallási és erkölcsi megújítást teremteni: ez volt életének vezérgondolata, lelkének irányítóje. Vagy amint ezt ő maga kifejezte Daniel Gáborhoz írott egyik levelében: „Sokat küzdöttem, nyomorogtam és szenvedtem, sokat dolgoztam éjjel és nappal *egy eszme, egy gondolat* által hajtva, mely a közjóban foglaltatik“.¹

A *Berde Mózsa* életfilozófiájának másik jellemző vonása az *erős akarat*, mellyel az elébe tűzött szent cél felé egész életében törekedett. „Meg akartam mutatni, — mondotta — hogy szegény legény is hasznára lehet a társadalomnak, az emberiségnek, nemzetének, erős akaráttal.“² Legendák szólnak arról az önmeztagságról, igénytelenségről, amellyel *Berde Mózsa* élt. Ezek a legendák, ha sok tekintetben túloznak is, de annyit mindenesetre bizonyítanak, hogy őtet magánéletében nem a testi vágyak és szenvedélyek irányították, hanem a lélek mélységéből fakadó céltudatos akarat. Háztartásában, ruházatában, táplálkozásában mindenütt a megtestesült igénytelenség. Milyen kiáltó ellentét volt a milliomos

¹ i. m. 61. l. jegyzet.

² i. m. 61. l.

úr, ki nagy birtokoknak, szép házaknak, fölhalmozott pénzkészleteknek egyedüli ura és ama lemondó, szegényes, aszkétai élet között, amely őtet jellemezte. Nem tudták ezt a kettőt kortársai összeegyeztetni! Mennyi gúnyos megjegyzésnek s mennyi hamis magyarázatnak volt e miatt kitéve! De erős akaratát ez sem tudta az eredeti céltől eltéríteni. Sőt az ő akarata áthidalta a látszólagos ellentéteket. „Én szegény ember vagyok, — mondta — amim van, az nem az enyém, én csak kezelője vagyok.“¹ Így a nagy vagyonban rejlő csábító inger hatásán úr lett, önmagán is uralkodni tudó akaratával.

Ugyanezzel az erős akaratallal mondott le a családi élet örömeiről is. Nem azért, mintha a házaseletnek elvi ellensége lett volna. Hanem azért, mert jól tudta, hogy egy jó, megértő és együttérző nő, amennyire emelhet és ihlethet nagy céljaink eléréséhez; egy könnyen gondolkozó s hozzánk felemelkedni nem tudó feleség éppen olyan könnyen keresztülhúzhatja minden számításunkat s lehetetlenné teheti minden nagyratörő célunkat. Nagy céljához való erős ragaszkodása arra indította, hogy lemondjon az élet szebbik és derűsebb oldaláról s e helyett a rideg, egyhangú és örömtelen egyedülvalóságot választotta.

Éppen így nem tudta céljától eltéríteni az életnek ama másik csábító hangja és kísértő zenéje, mely a kortársak dicsőítésében, jótéteményeink hangos elismerésében áll. Mint gazdag embert, naponként sokan keresték fel kéréseikkel. Mily sok kérést teljesíthetett volna rengeteg vagyonából! És mennyi hálát, hangos dicséretet, hírlapi elismerést szerezhetett volna apró jótékonyságával! De ő jól tudta, hogy az ilyen segélyek pillanatnyi szükségét ha enyhítenek is, de gyökeresen a bajt nem orvosolják. E mellett akárhányszor káros hatással vannak: elősegítik a gondatlan, könnyelmű és munkátlan életet. Ezért is, de még az előtte lebegett fő cél érdekében is nagyon óvatos és körültekintő volt a segélyezésekben. Csak azokat gyámolította, akik arra valóban reászorultak. Ezért írta egyik levelében: „Ha nem ügyelek, feltett célomat el nem érem. A kisebb-nagyobb napi adakozások aláássák végrendeletemben határozottan megállapított közjóra tett intézkedésemet.“² Így az emberek tömjénezése és nagyhangu

¹ i. m. 45. l.

² i. m. 52. l. jegyzet.

hálálkodása helyett kitette magát azok gúnyos megjegyzéseinek s kicsinyes megszólásainak. Mindegy! De a lelkéből előretörő szent akaratát ezeken keresztül is érvényesítette és diadalra juttatta.

Még egy körülményt említek, ami a Berde erős és céltudatos akaratát megvilágítja. Ő a nemzeti élet átalakulásának az idejében nagy szerepet vitt a hazai közélet terén is. Mint minden ilyen átmeneti időben, nagy jelszavak röpködtek a levegőben. A nemzeti élet árja különböző irányokba sodorta a súlynélkül való embereket. Az egyiket a radikális irány, másikat a konzervativizmus ragadta magával. Berdét a csillogó jelszavak s túlzó törekvések egyik irányban sem befolyásolták. Ő jól tudta, hogy az élet a túlzásokat nem kedveli, hogy minden túlzó irányt az élet átalakít s belőle, ami jó, felhasználja s ami rossz, azt lehetlenné teszi. Azért ő az életnek ellentétes áradataiban is mindig megőrizte egyéniségét s követte a maga akaratát. Ott találjuk mindenütt a nemzeti munka mezején, ahol életrajza szerint: „Mérséklő nézetei, a túlságoktól óvakodó, körültekintő természete csak a jó siker biztosítására szolgáltak.“¹

A *Berde Mózsza* életfilozófiájának harmadik sarktétele a *lelkiismeret*. Nem könyvekből, nem jogi tudományokból s nem a paragrafusok tömkelegéből tanulta meg kötelességeit. Jól tudta, hogy az írott törvény csak a társadalom védőgátja a bűnnek s a rossznak a megakadályozására, de a jóknak s igazaknak erkölcsi kötelességei azon túl és felül kezdődnek. Hivatására nézve jogász volt, de az erkölcs alapjait nem a jogi tételekben kereste. Jog és erkölcs nem egy jelentőségű fogalmak voltak előtte. Sokkal mélyebb helyről vette a kötelesség szabályait. Leszállott itt is a lélek mélységeibe s onnan merítette a világosságot, mely fényt hintett élete útjára, hallgatott keble titkos hangjára s annak útmutatása szerint intézte lépteit. Ezért van, hogy magával szemben mindig olyan szigorú volt, hogy még olyan dolgot sem engedett meg, amit sokan, kik az írott törvények betűjére támaszkodnak, egész természetesnek találnak. Amint életírója megjegyzi, az egyházi ügyekben történt hivatalos kiszállásai alkalmával, még a rendes napi kosztjának egy részéről is lemondott, hogy a közpénztárt ne terhelje, mert — amint mondotta — „a közvagyonot kímélni kell“.²

¹ i. m. 19. l.

² i. m. 44. l.

Nemcsak az egyháznál volt ilyen szigorú önmagával szemben, hanem mindenütt, ahol megbízatást vállalt. Mint követ, mint kormánybiztos és mint jószágigazgató sok olyan megbízatást kapott és vállalt, ahol törvénnyel és paragrafussal nem lehetett ellenőrizni eljárásait és cselekedeteit. De az írott törvénynél sokkal éberebb és szigorúbb bírót állandóan ott hordozta lelkiismeretében, melytől őt soha semmiféle mellék tekintet eltántorítani nem tudta. Ezért van, hogy tántoríthatatlan hűségeért anyagilag, de erkölcsileg is megfelelő méltánylásban részesült. Amidőn például gr. Bethlen Kamillónak sok adóssággal terhelt birtokát, mint jószágkormányzó megmentette, a gróf ilyen hálás szavakkal bocsátotta el szolgálatából: „Az Uristen áldja meg, édes jó Berde, mindazokért, amiket javamra tett és legyen ezután is oly indulattal, mint ezelőtt.“¹ Gr. Bethlen Farkasné, Teleki Róza, Berdét megmentőjének, szabadító angyalának nevezi, ki méltó arra, hogy térden állva mondjon neki szíve mélyéből fakadó hálát.² Ugyanez az elismerés kísérte, amikor miniszteri osztálytanácsosi állásából nyugalomba vonúlt, ahol szintén, amint maga mondja, nem „bírói rendszerrel“ kezelte a legkényesebb és legbonyolultabb ügyeket. Amikor pedig nem találta hűségének és lelkiismeretességének külső jutalmát, amikor éppen szenvedés és nehéz megpróbáltatás várakozott reá: akkor is a lelkiismeretben találta meg azt a megnyugvást és belső elégedettséget, amit a világon semmi ki nem pótolhat. A magyar szabadságharc idején előbb Háromszéken s azután Szebenben működött, mint kormánybiztos. Ezért 1851-ben a haditörvényszék maga elébe idézi. E nehéz napokban is Berde így ír: „Jó kedvvel nézek sorsommal szembe, sem megijedve, annyival kevésbé megtörve nem vagyok. Lelkem és kezem tiszta, nyílt arccal merem állítani és bármi találjon, láncaimat nyugodtan hordozandom.“³ És ezzel a lelki nyugalommal hozozta 4 évi józsefstadti fogságát is. A lelkiismeret nemcsak hű vezérünk, nemcsak igazságos bíránk, hanem a legjobb barátunk is. Amint ezt *Berde Mózsá* kifejezte: „Az embernek saját lelkiismerete legjobb barátja, bírója és vezére, lelkiismerete jelölheti meg a legbiztosabb utat, mely ötet az élet szövevényes, sikamlós útjain vezetheti, a

¹ i. m. 28. l.

² i. m. 28. l.

³ i. m. 22. l. jegyzet.

társadalom minden osztályzatában és tömkelegében megjelölheti az utat, melyen járhat, cselekedeteinek irányt adhat.“¹

Berde Mózsánál a vallás is az életfilozófia alkotó része volt. Vannak, akik a vallás és gyakorlati élet között nem tudnak kapcsolatot és összhangot teremteni. Egy felől azért, mert a vallást olyan földöntúli érzelmeknek tekintik, amelynek legfőbb hivatása az, hogy a világtól elszakítson s valamely túlvilági birodalom felé irányítsa minden tekintetünket. Másfelől pedig azért, mert a vallást elvont tételek és dogmák börtönébe zárják, amely a mindennapi étellel, a megszenteltségvesztés veszedelme nélkül nem érintkezhetik. Valljuk meg, hogy e tekintetben éppen az elméleti teológusok tévednek a legtöbbször, vagy azért, mert a vallást gyöngye virágházi növénynek tekintik, melyet az élet viharai elhervasztanak, vagy azért, mert az eget és a földet, Istent és a világot egyik a másikkal szembe állítják, mint amelyek kölcsönösen kizárják egyik a másikat. Ha tehát a vallást és a vallásosságot úgy tekintenők, mint elvont tételekben való hitet s dogmáknak mesterkéltszerű rendszerét, vagy úgy, mint a földnek ellentmondó s a világtól elforduló érzést, akkor a gyakorlati élet emberei csakugyan nem lehetnének vallásosak. De az élet maga sokszor rácsúfol az elméleti okoskodásokra. Azt tapasztaljuk, hogy a gyakorlati élet hősei között akárhányszor mélyebb és erősebb vallásosság jelentkezik, mint a tudományos teológusoknál. Igen, mert a vallás nem elmélet, nem tudományos rendszer, nem a világtól és a földtől elkívánkozó vágyakozás s nem is az örökkévalóság végtelenségében kalandozó üres ábránd, hanem egyéni élet. Az egyénnek Istenhez való kapcsolódása s Istenben való megnyugvása. Az a megszentelő érzés, amely nem fordul el a földtől, hanem azt megnevesíti. Az a lelki erő, amely nem veti meg az anyagot, hanem azt a szellem szolgálatába állítja. Az a lendületadó élet, amely nem szakít a világgal, hanem azt Isten országává varázsolja. Az a szent kapocs, amely a földet az éggel összeköti. Ilyen értelemben „a hit is cselekedet, a vallás is erő és munkásság“. Forrása olyan életenergiáknak, amelyeket kívülre semmi hatalom működésbe nem hozhat. Kitérője olyan mélységeknek és magasságoknak, amelyek nélkül az örök sötétségben maradnának. Mutatója olyan lehetőségeknek, amelyeket az isteni megvilágítás

¹ i. m. 31. l.

nélkül örökre a titok leple borítana. Az ilyen vallást éppen a gyakorlati élet hősei s az erős cselekvés emberei élik át és alakítják ki önmagukban, hogy legyen az egész életfilozófiájuk megszentelő erejévé.

A gyakorlati életnek s az erős cselekvésnek volt az embere Berde Mózsa. Vallása is élet, cselekvés, munka és erő volt. Nagyon nehéz kinyomozni azokat a szálakat, amelyek az embert Istenhez kötik s még nehezebb rámutatni azokra az energiákra, melyek a vallás ihletésére válnak az élet alkotó tényezőjévé. Hisz a hit éppen az a legmélyebb és legegységibb érzésünk, amelyet, ha igaz és őszinte, a legkevésbé állítunk ki a világ piacára. De, hogy Berde Mózsa egész életében a vallás ihletése alatt állott, hogy élete minden cselekedete a legmélyebb vallásos érzésből fakadott, azt eléggé igazolja maga az a szép élet, amely nevéhez fűződik, de igazolja az a végrendelet, amelynek értelmében szép élete minden gyümölcseivel a vallás és egyház céljait kívánta szolgálni. Mintha csak vissza akarta volna adni azt a sok energiát, amit ő a vallásból merített, hogy az az egyház útján újabb vallásos jellemének fejlesztésére szolgáljon. De ezeknél még közvetlenebbül beszél az ő vallásosságáról az a pár titkos jegyzés, vagy elejtett nyilatkozat, amely minden számítás nélkül lelke mélységéből önkénytelenen fakadt. Életírója levelei között a következő sajátkezü följegyzést találta: „Kérem Istenemet, hogy segítsen engemet, szívemben táplált jó szándékomat és terveimet valósítani, vallásközösségünk és az emberiség érdekében.“¹ Mi ez, ha nem a gyakorlati ember buzgó imádsága, ami csak Istenben bízó lélekből származhatik? Egy másik följegyzésben pedig, amidőn gr. Bethlen Kamilló jószágainak az igazgatásától visszavonult, ezeket írta: „Áldassék Isten szent neve, ismét magam ura vagyok.“ Mi ez, ha nem elismerése annak, hogy sorsunk egy jó hatalom kezében van, kinek akarata szent előttünk. Élete vége felé pedig így nyilatkozott: „Isten megáldotta igyekezetemet, jutalmazta fáradtságomat.“² Mi ez, ha nem a mélyen érzett hála nyilvánítása Isten iránt, akitől száll reánk minden áldás? Ha még ezekhez hozzávesszük, hogy legkedvesebb olvasmányai a „Channing művei“ voltak, amelyekben az unitárius irányzat mellett a gyakorlati ke-

¹ i. m. 54. l.

² i. m. 61. l.

reszténység igazságai jutnak a legteljesebb kifejezésre: megállapíthatjuk, hogy *Berde Mózs*a lelki világa állandó kapcsolatban volt Istennel s cselekedetei a vallás forrásából táplálkoztak.

Nagyon hiányos volna a *Berde Mózs*a életfilozófiájáról közölt vázlatos ismertetésem, ha még az ő *gazdasági* elveit is nem körvonaloznám. Mert, bár más tekintetben is az életnek mélyen járó művésze volt, de mégis legerősebb oldala a gazdasági volt s élete legszebb és legmaradandóbb sikereit, gazdasági elveinek a szigorú és pontos keresztülvitelével érte el. Ezek útján lett a vagyontalan székely fiúból milliomos úr.

Gazdasági elvei röviden három szóban foglalhatók össze: munka, takarékoság és önmegtagadás. Egyéniségére nagyon jellemzők azok a jelmondatok, amelyeket élete vezéréül választott, mint pl.: „Meggzúnt a csodák ideje, hogy manna hulljon az égből ingyen.“ „Izzadtsággal egyed a te kenyeredet.“

„Nincs zsellérem, sem jobbágyom,
Két tenyerem a jószágom ;
Vagyon nekem tenyerem,
Leszen nekem kenyeredet.“

Ezekre vonatkozólag ő maga mondotta: „Ezen jelszavak igaz értelme átjárta agyamat, véretem, ezeknek érzetében léptem pályára Kolozsvárt 1841. május 2-án, mint ügyvéd s dolgoztam teljes erővel és rezignációval.“¹ Nem üres jelmondatok voltak hát ezek, hanem egy egész életet mozgóató, vérré és életenergiává változott irányelvek, melyeknek igaz értékéről tanúbizonyosságot teszen a *Berde Mózs*a szép élete. A munka, takarékoság és önmegtagadás erényeiből következtek a *Berde Mózs*a többi gazdasági elvei. A számadások vezetésére irányelve ez volt: „Semmit be ne végy és ki ne adj, míg be nem írtad. Az első hitelt őriz, a második kárt távolít.“² „Amely gazda háztartását nem jövedelméhez mérsekeltlen rendezi be, az ideig-óráig vergődhetik, de a vége bukás lesz.“ A vagyon beosztásánál vezérelve ez volt: „Jusson is, maradjon is.“ Nem azt vallotta, hogy akinek sok van, attól sokat kívánnak, hanem azt vallotta, hogy akinek kevés van, attól is sokat várnak. A befektetésre s a pénz elhelyezésére ezt mondta:

¹ i. m. 47. l.

² i. m. 27. l. jegyzet.

„Nem jó mindent egy szegre akasztani.“ A vagyon értékéről így nyilatkozott: „A vagyon csak arra való, hogy birtokosa általa független lehessen és a fölöslegből jót tehessen.“¹ „Az okos embert három dologból lehet megismerni: házasságából, barátja megválasztásából és végrendeletéből.“ „Én a számító, okos, törhetetlen s a mellett becsületes munkásságot tartom a legbiztosabb örökségnek, — mondotta. — Ha gyermekeim volnának, ezt óhajtanám leginkább örökségül hagyni.“ „Ha tudnám, hogy csekély vagyonom lankasztólag hat arra az áldozatkészésre, takarékoságra és összetartásra, mely kicsiny egyházunk fennmaradásának századokon át alapját képezte s egyedül lehet ezután is a biztonság forrása, végrendeletemet azonnal megsemmisíteném.“

Egy bölcs, gyakorlott gazdának olyan kijelentései ezek, amelyeket az élet teljes mértékben igazol s amelyeket ma is irányelvül kell tekintenie mindenkinek, aki a napról-napra nehezedő megélhetési viszonyok között az anyagi bukás veszélyét elkerülni akarja. És szem előtt kell tartania az egyháznak, amelynek igazi ereje nem az öröklött vagyonban van, hanem azokban az áldozatra kész lelkekben, akik megújuló lelkesedéssel tudnak munkálni és áldozni a köz javáért. Ebben az áldozatra kész munkában örök időkre fénylő és ragyogó példánykép gyanánt áll előttünk *Berde Mózsá*, az unitárius jóltevők fejedelme.

„Csak a gyenge él önmagának, az erős egész nemzeteket hordoz szívében“ — mondotta gr. Széchenyi, akinek egyéniségében, jellemében és életfilozófiájában oly sok rokonvonás van a mi nagy jóltevőnkével. Nem önmagának élt *Berde Mózsá* sem, hanem az egyházának s ezáltal közvetve a tanuló ifjuságnak. Igen is, kedves barátaim! Ennek a nagy és erős férfiúnak életében minden gondja és gondolatja reátok volt irányítva. Érettetek mondott le az élet sok örömről és kényelméről. A ti mindennapi kenyeretek, az iskolában való kényelmes és egészséges elhelyezések, könyvtáraitok gyarapítása, tanáraitok anyagi gondjainak a kevesbítése, még életében gondoskodása tárgya volt. Végrendeletének pedig éppen ez a vezérgondolata. S ha egyebet nem tett volna értetek, minthogy az u. n. „Berde-cipó“ által 200 tanuló évi mindennapi kenyerét biztosította, még akkor is érdemes volna, hogy neve és emléke állandó tiszteletben éljen közöttünk. Hiszen,

¹ i. m. 45., 55. 56. l. j., 60. l.

hogy mit jelent a mindennapi kenyér az emberi életben, azt éppen a jelen, nehéz napok szűkös viszonyai között mindnyájan megtanulhattuk.

De hogy mi most ilyen szép és nagy teremben ünnepelhetünk, hogy rendes, békés viszonyok között ebben az iskolában, ennek tágas és kényelmes termeiben végezhetjük mindennapi kötelességeinket: ezt is nagyrészből a *Berde Mózsza* hagyományának köszönhetjük. Hogy pedig mit ér a tágas, világos és kényelmes iskola, azt ismét most tudjuk a legteljesebb mértékben méltányolni, amikor a háborus viszonyok kényszerítő hatása alatt ama másik, régi szűk iskolában kell szorongnunk, amelyben apáink tanultak, de amelyből azóta a fejlődés törvényének megfelelően, minden tekintetben kinőttünk. Valóban, alig találhattunk volna ezen nagy jóltevőnk emlékének a megünneplésére alkalmasabb időpontot a mostaninál, amikor az ő mély belátását, életfilozófiájának az igazságait, gyakorlatias gondolkodásának a helyességét az idő, a kor és a viszonyok is ilyen kézzelfoghatóan igazolják. Azért ha nem is volt *Berde Mózsának* egyenes utódja, de édes gyermekei, fiai vagytok mindnyájan, nemcsak azok, akik az ő kenyerét eszik, hanem azok is, akik az ő nagy lelkéből fakadó, bárminemű jótéteményeinek közvetve, vagy közvetlenül, részesei vagytok. A jó gyermek nemcsak tiszteli érette élt és halt szülőinek az emlékét, hanem nemes eszményeiért, bölcs céljaiért tovább küzd; azoknak helyes életelveit, hosszas tapasztalaton alapuló életfilozófiáját a maga javára értékesíti. Az ilyen szent hagyományok továbbfejlesztésében élnek a családok, az egyházak és nemzetek. Nem volnánk mi is méltó örökösei Berdének, ha csupán az ő anyagi javait élveznők, szellemi hagyatékáról pedig megfeledkeznénk. Az ő lelkének a továbbélése, életfilozófiájának a megvalósítása az az út, amelyen mi vele állandóan lelki közösségben lehetünk s az ő valódi tradícióit tovább ápolhatjuk. Azért, kedves ifjú barátaim, valahányszor az intézet előcsarnokában megfordulva, látjátok azt a *Berde Mózsát* ábrázoló mellszobrot, mindig gondoljatok az ifjúság melegen érző atyjára, gondoljatok arra a lelki hagyományra, amelyet *Berde Mózsza* életfilozófiája címen előttem bemutatam. Ha ti azokat a józan és bölcs életelveket nem csupán szívetekben hordozzátok, hanem szigorúan meg is valósítjátok, akkor higgyétek el, nemcsak az iskolában, hanem az életben is mindig meglesz a ti mindennapi kenyeretek, amelynek birtokában nyugodtan szolgálhatjátok eszményi céljaitokat is.

Berde Mózsá.¹

Irta: **Dr. Borbély Ferenc.**

Nyelvünkben dicsérő jelzőket, magasztaló kifejezéseket inkább a hősi vitézségnek és dicsőségnek méltatására találunk, mint a polgári foglalkozás csöndes, egyhangu munkájára. Amaz fellobogó fényével lelki világunk égboltját egyszerre megvilágítja és lánggra fakasztja, emez csöndesen ég, mint a parázs, melynek fénye nem hat messze; amaz első sorban mindig közérdeket szolgál, a vitézségnek glóriájából mindnyájunknak jut egy-egy kis rész, a polgári munka főleg önérdéket, magáncélt vesz alapul s azért nagyobb, általános figyelemre nem tart számot.

Ilyen gondolatok lepnek meg, mikor körünk történeti eseményei közt összegyűltünk olyan emberünk emlékét fölidézni, aki az elrejtőző polgári munkának volt törhetetlen híve.

Ámde valami gondolkozóba ejt.

Vajjon a polgári munka nem lehet csodálatra méltó, vajjon nem lehet-e ott hőstetteket véghez vinni, amelyek fényt vessenek a későbbi korokra is? Lehet. Számtalan esetet tudnánk felmutatni. Hanem maradjunk csak emlékezésünk tárgyánál.

Éppen száz esztendeje, hogy a Székelyföld egyik kis falujában új bölcsőt ringatott egy gondos, takarékos anya. Csak a maga féltő szeme csüngött kis fián, az apa meszsze volt, valahol a rajnamelléki táborban. Idővel ez a fiu elkerült városunkba ódon gimnáziumunk akkor még új falai közé, rendszeretével, pontosságával, takarékos-

¹ A székelykeresztúri unitárius főgimnáziumban, a Berde-émlékünnepen tartott felolvasás.